

LBRIS

We know
books

Stéphane Courtois
(coordonator)

DESPRE CRUZIME ÎN POLITICĂ

DIN ANTICHITATE LA KHMERII ROȘII

Traducere din limba franceză de
Mihaela Voicu și Ileana Busuioc

Spandugino

Director: Lavinia Spandonide
Director editorial: Paul Marinescu
Redactor: Maria Hulber
Revizie: Dorel Bucur
Tehnoredactor: Constantin Niță

Tipărit la NeoProTip

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Despre cruzime în politică : din Antichitate la khmerii roșii /
coord.: Stéphane Courtois ; trad. din lb. franceză de Mihaela Voicu
și Ileana Busuioc. - București : Editura Spandugino, 2025

Index
ISBN 978-630-6543-83-0

I. Courtois, Stéphane (coord.)
II. Voicu, Mihaela (trad.)
III. Busuioc, Ileana (trad.)

32
94

Stéphane Courtois (dir.), *De la cruauté en politique.*
De l'Antiquité aux Khmers rouges (Perrin, 2023)

© Perrin, un département de Place des Éditeurs, 2023

Copyright © Stéphane Courtois, 2023

Copyright © Spandugino, 2025
Toate drepturile rezervate Editurii Spandugino.

Editura Spandugino
Strada Docenților, nr. 18, sector 1, București
Comenzi telefonice: 0040 737 730 700
Comenzi prin e-mail: office@edituraspandugino.ro
Comenzi online: www.edituraspandugino.ro

CUPRINS

INTRODUCERE. Cruzime și politică
de Stéphane Courtois. 11

PARTEA ÎNTÂI DIN ANTICHITATE LA LUMILE CREȘTINĂ ȘI MUSULMANĂ

I. Sunt romanii cruzi? Gladiatorii, mit și realitate
de Éric Teyssier. 45

II. Pluralism al puterilor și cruzime în Evul Mediu
de Yves Sassier. 59

III. Biserica Catolică, ereticii și Inchiziția
de Éric Picard. 81

IV. Cruzimea în jihad
de Antonio Elorza. 98

V. *Războaie, masacre și tulburări în gravurile artiștilor Tortorel*
și Perrissin (Franța, secolul al XVI-lea)
de Stéphane Blond. 118

PARTEA A DOUA DE LA CRUZIMEA REVOLUȚIONARĂ LA CRUZIMEA TOTALITARĂ

VI. Cruzimea ca pedagogie: moartea lui Robespierre
și a complicilor săi - 28 iulie 1794
de Patrice Gueniffey. 143

VII. Moravuri și drept: implicațiile politice ale cruzimii lui Sade de Guillaume Bernard.....	160
VIII. De la războiul regulat la războiul popular: cruzimea împărtășită, Spania 1808-1813 de Thierry Lentz.....	179
IX. „A înțelege sau a nu înțelege, aceasta este întrebarea...” Dostoievski, Tolstoi, Savinkov și <i>Catehismul revoluționarului</i> de Neceaev de Anne Pinot.....	190
X. „Marx, Engels, Lenin, Stalin, Mao!”: luptă de clasă, război civil și cruzime totalitară de Stéphane Courtois.....	206
XI. Călăi din vremea terorii sovietice de Nikita Petrov.....	229
XII. Katyn, NKVD și cultura secretului. <i>Modus operandi</i> al unui masacru de Olivia Gomolinski.....	253
XIII. Gulagul și fabrica totalitară a omului nou. O „cruzime absurdă”? de Pierre-Étienne Penot.....	259
XIV. De la atenuarea violenței la instrumentalizarea cruzimii, înțelesuri și subînțelesuri ale povestirilor distopice și eutopice de Yolène Dilas-Rocherieux.....	283

PARTEA A TREIA

ÎNTRU RĂZBOAIE MONDIALE ȘI RĂZBOAIE CIVILE: UN APOGEU NEMILOS DIN 1914 PÂNĂ ÎN 1949

XV. Cruzimi, violențe și „brutalizări” din cele două războaie mondiale de François Cochet.....	301
XVI. Fascismul italian: violențe de război civil, atrocități coloniale, derivă totalitară de Frédéric Le Moal.....	315
XVII. Sistemul de cruzime nazistă oglindit de sistemul concentraționar de Joël Kotek.....	331

XVIII. Cruzimea japonezilor în timpul războiului din Asia-Pacific și paradoxul memorial al acestora de Thomas Siret.....	352
XIX. Franța 1940-1945: suferințele ocupației, ale eliberării și ale epurării de Olivier Dard.....	367
XX. Violență și cruzime în războiul civil din Grecia 1943-1949 de Nikos Marantzidis.....	381

PARTEA A PATRA

PERMANENȚA CRUZIMII POLITICE ÎN PREZENT

XXI. Practici ale cruzimii în războiul din Algeria: cazul FLN de Yves Santamaria.....	399
XXII. Cruzimea în războiul civil din China: exemplul lui Kang Sheng de Rémi Kauffer.....	419
XXIII. La originile cruzimii regimului khmerilor roșii de Henri Locard.....	437
XXIV. Clément Rosset și „principiul cruzimii”: o abordare filosofică de Jean-Marc Joubert.....	456
Indice de nume.....	473
Note biografice despre autori.....	483

Introducere

Cruzime și politică

de Stéphane Courtois

Traducere de Mihaela Voicu

Cruzime și politică... „Amplu program”, ar fi spus ironic generalul de Gaulle. Ar fi într-adevăr preumțios să încercăm să tratăm tema în toată amplitudinea sa istorică, în vreme ce, din cele mai vechi timpuri, oamenii au avut curioasa tendință de a da ascultare imperativului „Masacrați-vă unii pe alții!”. De când, din invidie, gelozie și resentiment, Cain l-a ucis pe Abel, aceste practici aparțin tuturor epocilor¹. Arheologii continuă să descopere schelete vechi de mii de ani, cu țestele zdrobite. Mormintele Egiptului antic înfățișează scene de execuție a prizonierilor de război. Iar celebrul Ötzi, omul ghețurilor, descoperit într-o bună zi a anului 1991 la poalele unui ghețar austriac, a fost ucis de o săgeată cu vârf de silex, cu 2600 de ani înainte de era noastră – totul arătând, dată fiind securea sa din aramă, că făcea parte dintre cei puternici. Era șeful unui clan? Șef de trib? Stăpân al unui teritoriu? Al monopolului tehnic al topirii cuprului? Istoria nu ne spune, însă este limpede că, încă din neolitic, oamenii sunt violenți, chiar cruzi, și seucid între ei pentru a cuceri și a păstra statutul de conducător suprem, de stăpân al bogățiilor și de lider social și religios.

¹ Vezi Gérard Haddad, *Le Complexe de Caïn. Terrorisme, haine de l'autre et rivalité fraternelle*, Paris, Premier Parallèle, 2016, 120 p.; și Helmut Schöck, *L'Envie. Une histoire du mal*, trad. fr., Paris, Les Belles Lettres, 1995, 532 p.

În măsura în care cruzimea aparține tuturor epocilor, ea este răspândită, de asemenea, pe toate continentele, chiar dacă noi am avut în vedere aici Europa „de la Atlantic la Urali”, spațiu geopolitic și cultural care ne interesează în primul rând. În aceste timpuri de pseudo-istorie mondială a Franței, un strop de europocentrism nu pare deplasat. Nu am putut cerceta exemplul balcanic și sutele sale de mii de victime, de la conflictele cu Imperiul Otoman și războaiele balcanice la purificările etnice săvârșite de ustașii croați, de partizanii lui Tito, precum și de sârbii și bosniacii din anii 1990. Însă Nikos Marantzidis tratează în aceste pagini cazul emblematic al războiului civil grec din anii 1943–1949. Continentul african este cvasi-absent, în ciuda războaielor dintre regatele africane, a incursiunilor arabe, a cuceririlor coloniale – foarte diferite, după cum au fost engleze, belgiene, franceze, portugheze sau germane – și a genocidului celor 800.000 de tutsi de către triburile hutu din Rwanda². Vor fi abordate aici, de către Yves Santamaria, doar „războaiele” din Algeria – deopotrivă cel colonial, de „eliberare”, cel civil, între „eliberatori”, și cel de purificare etnică.

În pofida cruzimii imperiilor incaș și aztec, a conchistadorilor, a nenumăratelor revoluții și războaie civile din America latină, precum și a războaielor indiene purtate în nordul continentului, cele două Americi nu vor fi evocate, cu excepția Războiului de Secesiune, conflict civil soldat cu mai bine de 650.000 de morți, având un real impact asupra gândirii lui Karl Marx³. Continentul asiatic va beneficia, în schimb, de lumina reflectoarelor. În centrul atenției va fi China, unde războiul civil ațâțat de Moscova între comuniști și naționaliști a fost curând parazitat de invazia armatei japoneze, care, din ordinul unui regim ultranaționalist și imperialist de orientare totalitară – sub semnul ideologiei panasiatice hrănite de budismul nichiren al colonelului Ishiwara, care a organizat declanșarea războiului din Manciuria încă din 1931 –, s-a evidențiat prin barbaria îndreptată împotriva civililor și a militarilor inamici⁴.

² Vezi Hélène Dumas, *Le Génocide au village. Le massacre des Tutsi au Rwanda*, Paris, Seuil, „L'Univers historique”, 2014, 370 p.

³ Vezi mai jos capitolul datorat lui Stéphane Courtois.

⁴ Vezi mai jos capitolul datorat lui Thomas Siret.

Războiul civil chinez s-a aflat la originea a numeroase masacre comandate de șeful poliției politice a lui Mao Tzedun, misteriosul Kang Sheng, care a fost, de altfel, până la moarte mentorul lui Pol Pot și al khmerilor roșii din Cambodgia⁵.

Fortă, violență, cruzime

Încă de la origini, istoria noastră poartă pecetea crimei politice. Agamemnon n-a șovăit s-o ofere pe fiica sa, Ifigenia, ca jertfă zeilor, pentru ca aceștia să-i favorizeze pe greci în războiul împotriva troienilor. Numai intervenția *in extremis* a zeiței Artemis a ferit-o pe Ifigenia de nebunia politică a bărbaților. Racine a redat superb, prin intermediul Clytemnestrei, subiectul care ne preocupă:

Setea de putere, ce nimic nu o stinge,
Trufia de a vedea douăzeci de regi în slujba-ți și temători de tine,
Toate drepturile de-a împărați în mâinile-ți încredințate,
Om crud! Acestor zei jertfă aduci;
Și, departe de-a respinge lovitura ce ți se pregătește,
Dorești să o preschimbi într-un merit barbar;
Prea gelos să păstrezi o putere pe care alții o pot invidia,
Cu propriu-ți sânge te grăbești s-o plătești;
Și vrei, cu acest preț, să-nspăimânți îndrăzneala
Oricui ți-ar putea contesta poziția.
Asta-nseamnă să fii părinte? Ah! întreaga-mi rațiune
Nu poate-ndura cruzimea acestei trădări⁶.

De la această jertfă inițială, asasinatele din motive politice s-au multiplicat, începând cu cele ale conducătorilor, a căror moarte ținta – uneori cu succes – să schimbe radical mizele puterii: Cezar, Nero, Henric al IV-lea, Lincoln, Alexandru al II-lea, arhiducele Franz Ferdinand,

⁵ Vezi mai jos capitolele semnate de Rémi Kauffer și Henri Locard.

⁶ Jean Racine, *Ifigenia*, actul IV, scena 4 (traducere de Mihaela Voicu).

Troțki sau Kennedy... Cât despre de Gaulle, el era sub protecție divină! Să nu uităm nici asasinatele politice deghizate în procese bazate pe motive religioase și/sau politice, de la Ioana d'Arc la Nikolai Buharin, trecând prin Carol I sau Ludovic al XVI-lea. A urmat apoi epoca autorilor de masacre de renume mondial, precum Attila, Gînghis Han sau Timur Lenk – „omul de oțel” în turco-mongolă, devenit în limba rusă „Stalin” –, în așteptarea regimurilor totalitare din secolul al XX-lea, care aveau să instaureze cruzimea pe scară largă, vizând în primul rând populații civile de ordinul a zeci de milioane de oameni.

În țările noastre așa-zis „civilizate”, cruzimea oferă un chip mai puțin înspăimântător, rămânând totuși omniprezentă. „Crudă ironie” pentru hoțul prădat, „crudă dezamăgire” a alegătorului demoralizat de alesul său, „crudă experiență” a clientului escrocat, „crudă trădare” și „crudă răzbunare” a iubirii înșelate. Mergând până la „cruzimea remanierilor” ministeriale⁷. În presă, în romane sau în mass-media abundă ocurențele cruzimii raportate la situații cotidiene și banale. Este atât de adevărat, încât realitatea, care opune permanent rezistență dorințelor noastre celor mai diverse, este percepută de mulți ca fiind crudă. De cele mai multe ori, nu sunt decât neajunsuri și iritări datorate frecuşurilor inevitabile care punctează relațiile interpersonale, viața socială și respectul față de lege. Acele mici conflicte care, într-o societate occidentală unde individualismul exacerbă impune satisfacerea nelimitată a tuturor dorințelor, inclusiv a celor mai nebunești, sunt percepute ca suferințe afective și psihologice abominabile. Deoarece victimizarea individuală și colectivă a devenit CRITERIUL demnității și al apartenenței la tabăra Binelui, cea mai mărunță critică sau contradicție este percepută ca o cruzime de neîndurat. Astfel, acest cuvânt, folosit până acum în sens figurat, ajunge să fie înțeles în sens propriu!

Dimpotrivă, cruzimea va fi reținută aici în sensul ei original și etimologic, din latinescul *crudelitas*, care evocă trupul sângerând, indicând că sângele curge, ceea ce atrage după sine moartea⁸. Termenul exprimă,

⁷ *Le Figaro*, 10 octombrie 2018.

⁸ Vezi Jean-Paul Roux, *Le Sang. Mythes, symboles et réalités*, Paris, Fayard, 1988, 408 p.

de asemenea, o înclinație de a provoca suferință, de a vedea suferința, aflând plăcere în asta. Această dublă formă de cruzime s-a aflat în centrul colocviului intitulat „«Nici milă, nici iertare!» Cruzimea în politică”, organizat de Institutul Catolic de Studii Superioare din La Roche-sur-Yon, între 11 și 13 martie 2019, și care constituie obiectul acestui volum.

Există, de fapt, un domeniu în care folosirea forței și deci și a violenței este permanentă, și anume politica, în care puterea se exercită de către un grup ce deține prerogativele statului legitim și legalizează violența prin intermediul legii și al brațelor sale seculare – tribunalele, poliția și armata. La aceasta se adaugă violența simbolică a sancțiunilor în orice instituție controlată de stat – școală, cazarmă, serviciu public –, dar și violența psihologică a mass-mediei prin intermediul linșajului mediatic care, odată cu invazia pseudo-„rețelelor sociale”, ajunge din ce în ce mai des la crude condamnări la moarte socială de către mulțimea internauților. În orice stat de drept, intensitatea acestei violențe este limitată de legea pozitivă și de reglementările ce decurg de aici, precum și de legea morală izvorâtă din dreptul natural sau din legea divină – în special iudeo-creștină, Moise și Tablele Legii –, care asigură coeziunea cotidiană a societăților. Iar dacă în democrațiile noastre parlamentare comedia politicianistă propune în fiecare zi spectacolul mai mult sau mai puțin îmbucurător al nenumăratelor înțepături, putând ajunge până la schimbul de lovituri – și la lovituri sub centură – între oamenii politici la toate nivelurile, principiul însuși al culturii electorale – și deci al respectului datorat minorității de către majoritate și al ipotezei alternanței la putere – limitează aceste înfruntări la lupte verbale, la fraze așa-numite „ucigașe” și la manevre de alianțe și contra-alianțe („crude trădări”) cu care politicienii sunt obișnuiți.

Manifestările cruzimii în domeniul politic au fost, la origine, efectul unui proces de escaladare și de supralicitare a violenței care ajunge la paroxism și nu-și poate găsi reglementarea decât prin moarte. Procesul parcurge toată gama sentimentelor pasionale și a violențelor simbolice: lipsă de iubire, dezacord, opoziție, antipatie, ranchiună, animozitate, agresivitate, resentiment, aversiune, scârbă, ură, ură „de moarte”, ostilitate – *hostis*, „dușmanul”; *capitalis hostis*, „dușmanul de moarte”. Stadiul urii

reprezintă, fără putință de tăgadă, un pas hotărâtor în procesul de escaladare care merge de la violențele simbolice – insulte, injurii, ofense, umilințe, discriminări, interdicții, mai întâi personale, apoi colective – până la vătămări fizice – arestare, întemnițare, privare de apă/de hrană/de somn, lovituri –, ajungând apoi la acte de cruzime tipice – torturi, violuri, asasinat. Vătămările fizice aduse persoanelor cunosc, la rândul lor, o adevărată ierarhie: durități, rele tratamente, lovituri, brutalități, violență/e, torturi, mutilări, bestialitate, supliciu, martiriu, calvar,ucidere/execuție/asasinat/masacru, lipsă de umanitate, teroare/oroare. Încă de la început, statul modern a favorizat mereu limitarea violenței politice. În schimb, anumite împrejurări provoacă alunecarea în cruzime, mai cu seamă războiul și războiul civil. Cât despre regimurile totalitare, acestea inaugurează forme de violențe în masă inedite, care par să depășească cruzimea.

Cruzimea războiului

În relațiile dintre puteri, la fel ca în politica internă, regula reprezintă ceea ce Stalin numea „corelarea forțelor”, care nu implică în mod necesar violența, după cum nici violența nu implică neapărat cruzimea. Astfel, în relațiile dintre state, diplomația a făcut în așa fel încât această violență endemică să nu ajungă până la nivelul a ceea ce Carl von Clausewitz numește „atingerea celor mai înalte cote”: războiul între marile puteri, „continuarea politicii prin altfel de mijloace”. Moment, prin excelență, în care sângele curge, iar războiul este sursa unor acte de cruzime intensă, însă de natură distinctă. Acestea sunt considerate legitime atunci când profesioniștii războiului – hopliți⁹, războinici gali, legionari romani, arcași englezi, lăncieri elvețieni, mercenari germani, soldați din Legiunea străină, soldați francezi din Primul Război Mondial, pușcași marini etc. – sunt răniți sau uciși în luptă. Există reprezentări remarcabile ale acestor luptători, de la minunatul vas atenian de la începutul secolului al V-lea î.Hr., înfățișând, ca o ultimă

⁹ Infanteriști din Grecia antică, înzestrați cu armament greu (n. trad.).

infamie, leșul lui Hector târât de Ahile care-și conduce carul în trap săltat pe sub zidurile Troiei¹⁰, până la fenomenala operă a lui Berlioz, *Troienii*, care oferă povestea originii războiului mitic al Troiei în toată cruzimea sa. Trei milenii mai târziu, războiul industrial din 1914–1918 a transformat lupta într-o înfruntare oarbă în care, cu excepția primelor luni de luptă corp la corp, bătălia se desfășoară la distanța permisă de tunurile cu rază lungă de acțiune, iar apoi de bombardamentele aeriene¹¹; ghemuiți în tranșee, soldații sunt secerăți de o moarte anonimă, ilustrată de Otto Dix în cumplita sa serie de cincizeci de gravuri¹². Totuși, deși suferă cumplit în trupul său, combatantul își păstrează demnitatea umană datorită sentimentelor de curaj, mândrie, onoare și sacrificiu. Sentimente care l-au însuflețit și pe unchiul meu, tânăr sublocotenent, decorat cu Crucea de Război și cu Legiunea de Onoare, ucis la vârsta de douăzeci de ani la Verdun, în 9 iunie 1916. Moarte care, șaptezeci de ani mai târziu, o făcea încă să sufere pe sora lui mai mare, bunica mea maternă...

O privire de ansamblu ne arată, de altfel, că această cruzime războinică a fost din capul locului limitată. Mai întâi, de legile onoarei, războinice sau profesionale: începând cu hopliții, continuând cu ultimii cavaleri din bătălia de la Pavia din 1525 – la puțin timp după moartea vestitului cavaler Bayard –, până la ofițerii din filmul lui Jean Renoir, *La Grande Illusion (Iluzia cea mare)*. De cele mai multe ori, războaiele dintre state duc la încetarea ostilităților militare și la o pace de compromis în beneficiul învingătorului, fără însă ca învinsul să ajungă la mila învingătorului și cu atât mai puțin să fie nimic. Așa s-a întâmplat chiar

¹⁰ Vezi „L'outrage au corps du héros mort”, în Odile Faliu, Marc Touret (coord.), *Héros. D'Achille à Zidane* [catalogul expoziției din octombrie 2007– aprilie 2008], Paris, Biblioteca Națională a Franței, 2007, 240 p.; aici, pp. 20–21.

¹¹ Vezi mai jos capitolul semnat de François Cochet.

¹² Claudia Emmert *et alii*, *Otto Dix. Estampes* [catalogul expoziției de la Sables-d'Olonne, octombrie 2018 – ianuarie 2019], Muzeul Mănăstirii Sainte-Croix, 2018, 192 p.; de asemenea, Olaf Peters (coord.), *Otto Dix. Un monde effroyable et beau* [catalogul expoziției Muzeului de Artă din Montréal, septembrie 2010 – ianuarie 2011], Montréal, 2010, 258 p., mai cu seamă Dietrich Schubert, „La mort dans les tranchées: la mort du portrait?”, pp. 33–91.

în cazul celor mai ucigătoare războaie: Germania s-a menținut ca stat atât în 1918, cât și în 1945. Și, dacă în 1918 Austro-Ungaria și Imperiul Otoman au dispărut, lăsând locul unor state independente, aceasta s-a datorat faptului că ele erau de mult timp subminate de tendințele centrifuge și independentiste ale naționalităților. Este drept că alianța germano-sovietică din august-septembrie 1939 a dus – la instigarea lui Stalin – la dispariția *de facto* a statului polonez. Însă guvernul polonez aflat în exil la Londra a fost tot timpul recunoscut de către Aliați, iar liderii au fost siliți să restabilească statul polonez în 1945. Distrugerea totală a Cartaginei de către Roma este, fără îndoială, unul dintre exemplele cele mai emblematice, dar totodată excepționale, ale unui război care a dus la distrugerea totală, la anihilarea unui stat și a populației sale.

Războiul a fost limitat în primul rând de rațiunea politicilor de stat, determinată de raporturile de forțe geopolitice și de interesele dinastice; iar în spațiul european, de influența civilizației creștine, apărătoare a persoanei umane și a moralei așezate sub semnul poruncii „Să nu ucizi!”, chiar dacă aceasta din urmă a fost adesea nesocotită, inclusiv de către Biserică. O morală a compasiunii, a milei, a căinței și a iertării.

Totuși, această cruzime aproape că nu cunoaște limite atunci când se abate asupra necombatantilor, a populațiilor civile devenite victime colaterale ale jafurilor, luărilor de ostatici, violurilor sistematice, înrobirilor, foametei organizate, torturilor sau masacrelor, chiar genocidelor. Astfel, în 416 î.Hr., atenianul Alcibiade a poruncit masacrarea tuturor locuitorilor insulei Melos ajunși la vârsta la care ar fi putut purta arme, iar în 146 î.Hr., romanii i-au exterminat pe cei 700.000 de cartaginezi învinși – primul genocid luat în considerare de juristul evreu polonez Raphael Lemkin, cel care a inventat conceptul în 1944¹³. Războiul de Treizeci de Ani, care între 1618 și 1648 a trecut Europa prin foc și sabie, este pe deplin caracteristic acelor „Mizerii și nenorociri ale războiului”, ilustrate în mod genial de către Jacques Callot în 1633¹⁴.

¹³ Rafaël Lemkin, *Qu'est-ce qu'un génocide?*, prezentare de Jean-Louis Panné, trad. fr., Paris, Éditions du Rocher, 2008, 320 p.

¹⁴ Paulette Choné, „Les Misères de la guerre ou «la vie du soldat»: la force et le droit”, în Paulette Choné (coord.), *Jacques Callot* [catalogul expoziției organizate la

Iar Francisco de Goya, maestru în cruzimi, a propus o viziune cumplită a războiului napoleonian din Spania¹⁵, completată de tabloul înfățișând un condamnat al Inchiziției cu ștreangul de gât, apoi, consecință logică, de cele trei tablouri reprezentând canibali care pregătesc leșuri umane ca și cum ar fi un vânat, sfârșind cu *Saturn devorându-și copiii* – așa cum face orice revoluție cu fiii ei.

În secolul al XX-lea, nivelul masacrelor a cunoscut o impresionantă escaladare. Cele două războaie mondiale și cele câteva războaie regionale au atins adevărate culmi: între 120 de milioane și 150 de milioane de morți din 1914 încoace – dintre care 80 de milioane în Al Doilea Război Mondial, după unele estimări –, din rândurile cărora doar 40 de milioane erau militari, fără a mai pune la socoteală răniții, cei care au suferit amputări, desfigurării, victimele violurilor etc.¹⁶ Astfel încât juriștii Tribunalului de la Nürnberg s-au văzut nevoiți să propună trei noi sintagme: „crimă împotriva păcii”, „crimă de război” și „crime împotriva umanității”. Tribunalul nu a reținut crima de genocid, elaborată de Lemkin, aceasta fiind recunoscută în cele din urmă de o convenție a ONU în 1948¹⁷. Or, așa cum observă Michel Erman, sensibilitatea modernă respinge spectacolul real al violenței fizice extreme¹⁸, chiar dacă numeroase filme ne impun o viziune abstractă a acesteia, unde hemoglobina curge în valuri pentru a-i da pe spate pe naivi în societatea noastră, care este una a „spectacolului”. În această privință, cititorul care se așteaptă să găsească în lucrarea noastră un florilegiu de suplicii și de modalități de a ucide de-a lungul veacurilor va fi foarte dezamăgit, chiar dacă există pe această temă lucrări complete, ba chiar și expoziții cu mare succes la public¹⁹.

Muzeul Istoric Loren de la Nancy, iunie-septembrie 1992], Réunion des Musées Nationaux, 1992, 560 p.; aici, pp. 396–411.

¹⁵ Vezi mai jos capitoul lui Thierry Lentz.

¹⁶ Vezi mai jos capitolele lui François Cochet și Thomas Siret.

¹⁷ Rafaël Lemkin, *Qu'est-ce qu'un génocide?*, op. cit.

¹⁸ Michel Erman, *La Cruauté. Essai sur la passion du mal*, Paris, Presses Universitaires de France (PUF), 2009, 184 p.

¹⁹ Vezi Roland Villeneuve, *Le Musée des supplices*, Paris, Éditions Azur/Claude Offenstadt, 1968, 354 p.; Martin Monestier, *Peines de mort. Histoires et techniques*